

**DIPLOMA IN ELEMENTARY EDUCATION
(D. EL. ED)**

পাঠ্যক্রম - ৫০৩
প্রাথমিক পর্যায়ত ভাষা শিক্ষা শিকন

ব্লক- ১
ভাষা শিক্ষা জ্ঞান

Translated by
Oliva Borgohain

পাঠগোট ১ : ভাৰতীয় ভাষা

সংগঠন

- ২.০ পাতনি
- ২.১ শিকনীয় অহঁতা
- ২.২ ভাষিক ভিন্নতা
  - ২.২.১ ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাৰ ভিন্নতা সম্পৰ্কে একাষাৰ
  - ২.২.২ ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাগোট
- ২.৩ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা বিধান
- ২.৪ ভাৰতৰ ভাষাৰ গোটসমূহ
  - ২.৪.১ মান্যতাপ্ৰাপ্ত ভাষা
  - ২.৪.২ মাতৃভাষা আৰু স্থানীয় ভাষা
  - ২.৪.৩ পৌৰাণিক ভাষা
  - ২.৪.৪ ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ মাজত পাৰ্থক্য
- ২.৫. ভাৰতত হিন্দী ভাষাৰ স্থান
- ২.৬ ভাৰতত ইংৰাজী ভাষাৰ স্থান
- ২.৭ ভাৰতৰ ভাষা শিক্ষাৰ নীতি
- ২.৮ সাৰমৰ্ম
- ২.৯ পাঠনীয় কিতাপসমূহ
- ২.১০ সম্পূৰ্ণ পাঠগোটৰ ওপৰত মূল্যাংকন প্ৰশ্নাৱলী

২.০ পাতনি :

জয়জয়তে আমি এটা গান আপোনালোকক মনত পেলাই দিব বিচাৰিছো :

আংগ্ৰেজিমে কহতে হয় কি- আই লাভ ইউ

গুজৰাটী ম্যা বোলে-তানে প্যাৰ কৰচুঁ

বঙ্গালীম্যে কহতী হয়- আমি তোমাকে ভাল বাসিঁ

ওঁৰ পাঞ্জাবী ম্যে কহতে হয়- তেৰে বিনা মৰ জাৰা ম্যে তুনে প্যাৰ কৰণা, তেৰে জিও নয় লাবনা...

হো হো .....

এইটো এটা উদাহৰণহে। এনেধৰণৰ গান অৰ্থাৎ বহুভাষাৰে মিশ্ৰিত গান সকলো সমাজতে প্ৰচলিত। এনে ধৰণৰ গানে ভাৰত এখন যে বিভিন্ন ভাষাৰে সমাহাৰ দেশ তাকে বুজায়।

কিমান ভাষা আছে বাকু ভাৰতত? প্ৰশ্ন উদয় নহয়নে? তৎক্ষণাতে মনত পেলালেও ১৫-২০টা ভাষা আমি থাওকতে ক'ব পাৰিম। কিন্তু আপুনি জানেনে এইটো এটা অতি ক্ষুদ্ৰ সংখ্যা আচলতে বাৰতত থকা ভাষাৰ তালিকাখন বেছ দীঘলীয়া আৰু তাৰ উপৰিও ইয়াত উপভাষাও বহুত আছে। যেনেদৰে অসমীয়াৰে দুটা ডাঙৰ ভাগ- কামৰূপীয়া আৰু উজনিয়া ভাষা। গোটেই পৃথিৱীতে কমেও ৫০০০ ভাষা আছে তাৰে এক তৃতীয়াংশ ভাৰততে আছে। এনেদৰে কৰা হিচাবতো ১৬০০ মান ভাষা ভাৰততে বৰ্তমান অৰ্থাৎ ভাৰত এখন বহুভাষিক দেশ। গতিকে এই বহুভাষিক সভ্যতাৰ বিষয়ে এই খণ্ডত বহল আলোচনা কৰা হ'ব।

বিংশ শতাব্দীলৈকে বহুভাষিকতাক এটা সমস্যা হিচাবে গণ্য কৰা হৈছিল আৰু ইয়াক সমাধা কৰিবলৈ বিভিন্ন ধৰণে প্ৰচেষ্টা হাতত লৈছিল। যি কি নহওক যোৱা কেই বছৰ মানত ভাষাৰ বিভিন্নতাক সভ্যতাৰ মাপকাঠী বুলি গণ্য কৰি ইয়াক সমাজখনৰ উন্নতি আৰু লগতে ভাষাটোৰো উন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে। এই ক্ষেত্ৰতো বিশদ বিৱৰণ দাঙি ধৰা হ'ব। তাৰ লগতে ভাৰতত ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত লোৱা বিভিন্ন আঁচনি আৰু সাংবিধানিক ব্যৱস্থা সমূহো আলোচনা কৰা হ'ব।

ভাৰত এখন বহুভাষিক দেশ হ'লেও দুটা ভাষা— ১। হিন্দী আৰু ২। ইংৰাজী ভাষাক বিশেষ গুৰুত্বসহকাৰে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। সেয়ে এই ভাষা কেইটাৰ উপযোগিতা সম্পৰ্কে পৌৰাণিক আৰু বৰ্তমান কালৰ দৃষ্টিভঙ্গী আগত ৰাখিহে আলোচনা কৰিম।

২.১ শিকনীয় অৰ্হতা

খণ্ডটোত অৰ্জন কৰিবলগীয়া অৰ্হতাসমূহ হ'ল—

- ভাৰতৰ ভাষিক বিভিন্নতা আৰু পৰিপূৰ্ণা সম্পৰ্কে জ্ঞান লাভ কৰা।
- ভাৰতৰ ভাষিক ভিন্নতা কাৰণ বুজি উঠা।
- ভাৰতৰ ভাষিক ক্ষেত্ৰ চিনি পোৱা আৰু বিবেচনা কৰা।
- ভাষাৰ প্ৰকাৰ সম্বন্ধে জ্ঞান লোৱা যেনে - মান্যভাষা, মাতৃভাষা পৌৰাণিক ভাষা, কথিত ভাষা আদি।
- শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত লোৱা ভাষাৰ আঁচনি সম্পৰ্কে জ্ঞান লাভ কৰা।
- ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাৰ পৌৰাণিক আৰু বৰ্তমান পৰিস্থিতি সম্পৰ্কে বুজি পোৱা।

২.২ ভাষিক ভিন্নতা

২.২.১ ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাৰ ভিন্নতা সম্পৰ্কে একাধাৰ

‘অনৈক্যৰ মাজত ঐক্য’, এই জঁতুৱা ঠাচটো ভাৰতবৰ্ষৰ ক্ষেত্ৰত কিদৰে প্ৰযোজ্য আমি সকলোৱে জানো। ইয়াত থকা লোকসকলৰ খাদ্যাভ্যাস, সাজপোছাক, ধৰ্ম, ৰীতি-নীতিৰ দৰে ভিন্নতা পৃথিৱীৰ সকলোতে দেখা পোৱা গ’লেও, ইয়াৰ দৰে ভাষাৰ ভিন্নতা গোটেই পৃথিৱীতে বিৰল।

১৬০০ তকৈও অধিক ভাষা ভাৰতত বিৰাজমান আৰু এই ভাষাবোৰৰ বিভিন্ন ভাষাগোটৰ অন্তৰ্ভুক্ত। এই ভাষাৰ বিভিন্নতাৰ কাৰণেই ভাৰতক বহুভাষিক দেশ বুলি গণ্য কৰা হয়। ভাৰতীয় মনস্তত্ত্ব বহুভাষিক এটা অবিচ্ছেদ্য অংগ বুলিব পাৰি। ১৯৬১ চনত ভাষা সম্পৰ্কে কৰা পিয়লত ভাৰতত ১৬৫২টা মাতৃভাষা চিনাক্ত কৰা হয় আৰু এইবোৰেই ১৯৩টা মূল ভাষাৰ অন্তৰ্ভুক্ত বুলি গণ্য কৰা হয়। ভাৰতখন বহুভাষিক দেশ বুলি আমি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ পৰা বুজিব পাৰোঁ। তাৰে এখন ক্ষেত্ৰ হৈছে— আমাৰ সংবিধানে অষ্টম খণ্ডত ২২টা ভাষাক মান্যভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰিছে। এই ২২টা ভাষাই নিশ্চয়কৈ প্ৰধান ভাষা হিচাবে বিবেচিত হৈছে। স্বাধীনতাৰ সময়ত এই খণ্ডটোৱে ১৪ টা মূলভাষাহে চিনাক্ত কৰিছিল। কিন্তু পাছত ১৪ৰ পৰা ২২ টা ভাষা হোৱাটোৱে প্ৰমাণ কৰে যে ভাৰতীয় মানুহ কিদৰে নিজৰ ভাষাৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতঃভাৱে জড়িত আৰু এটা ভাষা আনটোৰ লগত একে নহয়। ইয়াৰ উপৰি আমাৰ বিভিন্ন ভাষাৰ বাতৰি কাকত, চিনেমা, টিফি, কিতাপ, ৰেডিঅ’, স্কুল আৰু অফিচতো ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাই, ভাৰতবৰ্ষখন বহুভাষিক দেশ বুলি পৰিগণিত কৰায়।

কিছুমান মানুহে বহুভাষা বহুতো অসুবিধা আৰু পিছপৰাৰ কাৰণ বুলি ক’ব খোজে। তেওঁলোকৰ মতে একক ভাষা হ’লেহে সকলোৱে একগোট হৈ থাকিব পাৰে বুলি ভাবে। ভাৰত বহুভাষিক দেশ হ’লেও ই ব্যক্তিগত বা সামাজিক কোনো ক্ষেত্ৰতে অন্তৰায় সৃষ্টি কৰা নাই বৰঞ্চ ই দেশখনৰ সম্পূৰ্ণ পৰিপূৰ্ণ সাংস্কৃতিক দিশটোৰ পিনেহে আঙুলিয়াই। বহুভাষিকতাই আমাৰ ব্যক্তিসকলৰ ভাষাৰ অৰ্হতা যে কিমান বলিষ্ঠ তাকে প্ৰতিপন্ন কৰে, লগতে ইয়ে আমাৰ সকলোফালৰ শৈক্ষিক পৰিপূৰ্ণতা, নমনীয়তা আৰু সামাজিক দায়বদ্ধতা দিশতো বলিষ্ঠ পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰাত সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ সক্ষম হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে এজন অসমীয়া মানুহে তেওঁৰ ঘৰত অসমীয়াতে কথা পতাৰ উপৰি বাহিৰত হিন্দী বা ইংৰাজীতো ভাবৰ আদান প্ৰদান কৰিব পাৰে। এই প্ৰক্ৰিয়াত ব্যক্তিজনৰ সাহিত্যৰ ভঁৰাল টনকীয়ালহে হয়।

বহুদেশৰ মতে ইমানবোৰ ভাষা থকা দেশখনত ইজনে আনজনক কিদৰে বুজি পায় বুলি আশ্চৰ্য প্ৰকাশ কৰে। কিন্তু দৰাচলতে ভাৰতীয় মানুহে নিজৰ মাতৃভাষাৰ উপৰিও অন্য ভাষাও শিকাৰ সুবিধা পায় আৰু শিকিও লয়। ইয়াৰ উপৰিও হিন্দী বা ইংৰাজীও সকলোৱে কিছু হ’লেও

বুজি পাৰে। সেয়েহে দিল্লী, মুম্বাই বা বিদেশতো মানুহে অকণো অসুবিধা নোহোৱাকৈ বেলেগ ভাষা-ভাষীৰ মানুহৰ সৈতে কাম কৰি যাব পাৰে।

উপৰোক্ত কথাখিনিৰে আমি বুজিব পাৰো যে ভাষাৰ বিভিন্নতাই আমাৰ অসুবিধাৰ সৃষ্টি নকৰে বৰঞ্চ আমাৰ ভাষা সংস্কৃতিৰ ভঁৰাল টনকীয়াল বুলিহে বুজায়।

ভাষাৰ ভিন্নতাৰ ক্ষেত্ৰত দেশখনৰ নাগৰিকসকলৰ সংস্কৃতি তথা দৃষ্টিকোণে বিশেষভাৱে প্ৰভাৱ পেলাই আৰু দেশখন বহুভাষিক হ'বনে একক ভাষিক হ'ব ঠিৰাং কৰে। এই ক্ষেত্ৰত আমেৰিকাক উদাহৰণ হিচাবে ল'ব পাৰি। কিয়নো যদিও আমেৰিকাত পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ পৰা আহি মানুহৰ বসতি হৈছে আমেৰিকাখন গঠিত হৈছে কিন্তু ইয়াৰ সংবিধানে ইংৰাজী জনা মানুহজনকহে ইয়াৰ নাগৰিকত্ব দিয়ে। আকৌ ইয়াত এনে কোনো বিশেষ সুবিধা নাই য'ত আমেৰিকাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে নিজৰ মাতৃভাষাটো শিকিব পাৰে। এতিয়া তৃতীয় প্ৰজন্মৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ নিজৰ মাতৃভাষা পাহৰি ইংৰাজীকে নিজৰ মাতৃভাষা বুলি গণ্য কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। কিন্তু ভাৰতত সম্পূৰ্ণ ওলোটো এটা প্ৰতিচ্ছবি দেখিবলৈ পাওঁ। কিয়নো বাৰত বিভাজনৰ সময়ত সিন্ধী ভাষী লোকসকলৰ কিছু অংশ ভাৰতত থাকি যায়। ২০০১ৰ পিয়ল মতে ২৫,৩৫,৪৮৫ জন সিন্ধী ভাষী লোক বৰ্তমানেও ভাৰতত আছে। আকৌ ৭৭,৩০৫ জন ভাৰতীয়ই তিব্বতী ভাষা কয়, ১০৫০৪ জন ভাৰতীয়ই ফাৰ্চী, ১১০৬ জনে পাৰ্চী আৰু ৫১,৭২৮ জনে আৰবী ভাষা কয়। ২৫৯৩ জন পঞ্জিচৰীত থকা ভাৰতীয়ই বৰ্তমানেও ফ্ৰান্স ভাষা কয়। আনকি বাৰ্মিজ ভাষী, লাওটিয়ান ভাষী, হিব্ৰুভাষী ভাৰতীয়ও আমাৰ আছে। অৱশ্যে বেছিভাগ ভাৰতীয়ই কমেও দুটা ভাষা ক'ব পাৰে।

আনহাতে ভাৰতৰ বহুতো ভাষা লুপ্তপ্ৰায় হৈও আহিছে। তাৰ ভিতৰত জনজাতীয় ভাষাৰ সংখ্যা দিনক দিনে কমি আহিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে পঞ্জিচৰীৰ এটা জনজাতীয় ভাষাৰ মাত্ৰ ১০০ জন লোকহে আছে বুলি জানিব পৰা গৈছে। অন্যান্য কিছুমান ভাষাৰো মানুহৰ সংখ্যা কমি আহিছে বুলি ২০০১ আৰু ২০১০ চন পিয়লত ওলাই পৰিছে।

ভাৰতীয় সমাজৰ বিভিন্ন ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা মানসিকতাইও ভাষাৰ বিভিন্নতাৰ বিভিন্ন দিশৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰভাৱ পেলাইছে। ভিন্ন ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত যদি আমি ধনাত্মক অভিব্যক্তি লওঁ তেন্তে ই সমাজখনক সুস্থ আৰু বলিষ্ঠ কৰিব আৰু 'ঋণাত্মক চিন্তাই এজনক আনজনৰ পৰা বিভেদ কৰি সমাজখন অস্থিৰ কৰি তুলিব। উদাহৰণস্বৰূপে আমি নাগাজাতিটোৰ কথা ক'ব পাৰো। নাগাসকলৰ ২১টা উপজাতি আছে আৰু প্ৰত্যেকৰে ভাষাটোৰো অলপ পাৰ্থক্য আছে। সেয়ে নাগাজাতিৰ লোকসকলে যেতিয়া নিজৰ ভিতৰত কথা পাতে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ মাতৃভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। এটা উপজাতি আনটো উপজাতিৰ লগত কথা পাতিবলৈ 'নাগামিজ' ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে আৰু অন্যভাষিক লোকৰ লগত কথা পাতিবলৈ তেওঁলোকে হিন্দী নহ'লে ইংৰাজী ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। এয়াই তেওঁলোকৰ ভাষাৰ প্ৰতি থকা ধনাত্মক চিন্তাধাৰা।

ঠিক এনেদৰে ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা ঋণাত্মক চিন্তা ধাৰা হিচাবে গোৱা নিবাসীসকলক ল'ব পাৰো। তেওঁলোকে মাৰাঠী আৰু কোংকানী ভাষা কোনটোৱে গোৱাও প্ৰাধান্য পাব তাকে লৈ নিজৰ মাজতে মনোমালিন্যৰ সৃষ্টি কৰি লৈছে যিহৰ বাবে সামাজিক ভাবে কিছু দুৰ্বল পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। ঠিক একেদৰে কানাড়ীসকলেও বেলগাঁওত কানাড়ী আৰু মাৰাঠীৰ অৱস্থিতি সম্পৰ্কে সদায়ে তৰ্ক-বিতৰ্কত অৱতীৰ্ণ হয়।

২.২.২ ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাগোট আৰু (Language family) ক্ষেত্ৰভিত্তিক ভাৰতৰ ভাষা :

ভাৰতত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ভাষা আছে। ইয়াৰে কিছুমানৰ চৰিত্ৰ আৰু চিনাক্তকৰণ প্ৰক্ৰিয়া একেধৰণৰ আৰু কিছুমানৰ বেলেগ। যিবিলাক ভাষা একেধৰণৰ চৰিত্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত সেইবিলাকৰ একেলগে এটা ভাষাগোট হিচাবে চিনাক্ত কৰা হয়।

ভাৰত বিভিন্ন ভাষীক লোকেই নহয়, বিভিন্ন ভাষাগোটৰ মানুহৰো বসতি স্থান। ইয়াত চাৰি প্ৰকাৰৰ ভাষাগোট আছে :

(১) আৰ্য (Indo-Aryan)

(২) দ্ৰাবিড়ীয়ান

(৩) তিব্বতী-বাৰ্মিজ

(৪) এষ্ট্ৰো এচিয়ান /মুণ্ডা

এই ভাষাগোটৰ অন্তৰ্ভুক্ত বিভিন্ন মুখ্য ভাষাবোৰ এনেধৰণৰ :

(১) আৰ্য : হিন্দী, উৰ্দু, বঙালী, অসমীয়া, সংস্কৃত, পাঞ্জাবী, গুজৰাটী মাৰাঠী, কোংকানী, নেপালী, উড়িয়া, কাশ্মীৰী ইত্যাদি।

(২) দ্ৰাবিড়ীয়ান : তামিল, তেলেগু, কানাড়া, মালয়ালম, কুৰুখ ইত্যাদি

(৩) তিব্বতী-বাৰ্মিজ : মণিপুৰী, আংগামী, বড়ো, গাৰো, ত্ৰিপুৰী, টাংচা, মিজ'

(৪) এষ্ট্ৰো এচিয়ান/মুণ্ডা : মুণ্ডা, মুণ্ডাৰী, হো, চান্তালী, চৰাৰা ইত্যাদি।

হাজাৰ হাজাৰ বছৰ এই ভাষাগোটৰ মানুহবোৰ ভাৰতত একেলগে সমিলমিলে বাস কৰাৰ ফলস্বৰূপে প্ৰত্যেকটো গ্ৰন্থৰে কিছু কিছু গুণ আন এটা ভাষাত ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে সোমাই পৰিল। সেয়েহে K.V. Subbaro য়ে তেওঁৰ ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত দিয়া মন্তব্যত কৈছে 'ভাৰতত বিভিন্ন ভাষাৰ লোকসকল যেতিয়া বছৰ বছৰ ধৰি একেলগে বসবাস কৰি আছে তেওঁলোকৰ ভাষাৰ কিছু কিছু

চৰিত্ৰৰ আদান প্ৰদান ঘটিবলৈ বাধ্য হৈছে আৰু তাৰ ফলতেই শেষলৈ এটা অন্যবাস্যৰ সৃষ্টি হোৱা দেখা গৈছে।' উদাহৰণ স্বৰূপে তলত কিছুমান শব্দ দিয়া হ'ল....

(১) অনুৰূপ শব্দ : এনেধৰণৰ শব্দবোৰ সকলো ভাৰতীয় ভাষাতে পোৱা যায়। ইয়াত প্ৰধান শব্দটোৰ অনুৰূপ আন এটা শব্দ সন্নিবিষ্ট কৰি কোৱা হয় যদিও সন্নিবিষ্ট শব্দটোৰ কোনো অৰ্থ নাথাকে যেনে -

অসমীয়া	হিন্দী	তেলেগু
পানী-চানী	পানী-ৱানী	ডুলী-গিলি
খোৱা-বোৱা	খানা-বানা	এনি-গিনি

(২) একে একে শব্দ : এই ক্ষেত্ৰত বিশেষ্য, বিশেষণ আৰু অব্যয় মূল শব্দটোৱে দুবাৰকৈ ব্যৱহৃত হয়। ইয়াৰে প্ৰথম শব্দটোৱে 'প্ৰত্যেক' অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

	অসমীয়া	হিন্দী	উৰিষ্যা
বিশেষ্য	ঘৰে-ঘৰে	ঘৰ-ঘৰ	পেজি পেজি
অব্যয়	ধীৰে ধীৰে	আহিচতে-আহিচতে	নেমকি-নেমদি গা
সৰ্বনাম	নিজৰ নিজৰ	অৰ্পণা-অৰ্পণা	টানা-টানা

(৩) অন্যভাষাত যিটো শব্দ বিশেষ্যৰ আগত বহে সেইটো ভাৰতীয় ভাষাত আগত বহে যেনে -

English	অসমীয়া	হিন্দী
on the table	টেবুলৰ ওপৰত	টেবুল মে

(৪) বেছিভাগ ভাৰতীয় ভাষাৰে ধ্বনি আছে। যেনে - ত ট বৰ্গ অৰ্থাৎ ত, থ, দ, ধ/ ট, ঠ, ড ত আদি। আৰু কোনো ভাষাতে 'ঙ' বা ঞ ৰে কোনো শব্দ প্ৰাপ্ত নহয়।

ওপৰত উল্লেখিত বিভিন্ন ভাষাগোটেৰ ক্ষেত্ৰত হিন্দী আৰু উৰ্দুক ভিন্নস্থানত ৰখা হৈছে যিহেতু দুয়োটা ভাষাই বেলেগ বেলেগ। হিন্দী ভাষাটো বৰ্ণবিলাকক 'দেবনাগৰী' আৰু উৰ্দুৰ বৰ্ণবিলাকে পাৰ্চী আৰবীকৰ ধৰণে লিখা হয়। যদিও দুয়োটা ভাষাৰে সাংগঠনিক দিশটো একে আৰু দুয়োটা ভাষাক দেশ বিভাজনৰ আগলৈকে হিন্দুস্থানী ভাষা ৰূপে গণ্য কৰা হৈছিল।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ানৰ -১

১। ভাৰতত কিমানটা ভাষাগোট আছে?

(ক) তিনি (খ) চাৰি

(গ) পাঁচ (ঘ) ছয়

২। ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাৰ মাজত হোৱা আদান প্ৰদানৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভাষিক চৰিত্ৰৰ উদাহৰণ দিয়া

.....

.....

.....

৩। কিছুদিন পূৰ্বে কিছুমান ৰাজনৈতিক কৰ্মকৰ্তাই মহাৰাষ্ট্ৰত অ-মাৰাহী লোকক মাৰপিট কৰিছিল। এই ঘটনাই লোকসকলৰ ভিন্ন ভাষিকতাৰ ক্ষেত্ৰত কেনে মনোভাব প্ৰকাশ পাইছে বুলি বুজায়। এনে মানসিকতাই আমাৰ ভাষা সম্পদৰ ওপৰত কেনে প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। আপোনাৰ মন্তব্য দাঙি ধৰক।

.....

.....

.....

৪। হিন্দুস্থানী, হিন্দী আৰু উৰ্দুৰ ওপৰত আপোনাৰ মতামত ব্যক্ত কৰক।

.....

.....

.....

২.৩ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা বিধান

বহুতো আলোচনা আৰু বিভিন্নজনৰ মতামতৰ অন্তত ভাষাক দেশ গঢ়াৰ প্ৰধান আৰু মুখ্য ভূমিকা হিচাবে গ্ৰহণ কৰি সংবিধানৰ ১৭নং দফাতে তলত দিয়া কথাবোৰ গ্ৰহণ কৰা হয়।

ভাৰত বহুভাষিকদেশ, এই কথাটো সৰোগত কৰি আমাৰ সংবিধানে কোনো এটা ভাষাকে মুখ্য বুলি বিবেচনা নকৰিলে। বৰ্ষ ৩৪৩ নং দফা অনুসৰি, দেবনাগৰী বৰ্ণমালাৰে লিখা হিন্দী ভাষাটোকে চৰকাৰী ভাষা হিচাপে স্বীকৃতি দিয়ে আৰু ইংৰাজীক অফিচৰ দ্বিতীয় ভাষা হিচাবে গণ্য কৰে। প্ৰথমতে যদিও ইংৰাজীক ১৫ বছৰৰ বাবেহে এই অৱস্থাত বাহাল থাকিব বুলি কৈছিল যদিও ১৯৬৩ চনত official language actৰ অধীনত ইংৰাজীক সম্পূৰ্ণভাৱে দ্বিতীয় চৰকাৰী ভাষা হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। দফা ৩৪৫ মৰ্মে প্ৰত্যেক ৰাজ্যকে হিন্দীৰ উপৰি তেওঁলোকৰ বাবে প্ৰয়োজ্য এটাকৈ চৰকাৰী ভাষা বিবেচনা কৰিবলৈ আদেশ দিয়া হৈছিল। হিন্দী ভাষাক উত্তৰ প্ৰদেশ, মধ্য প্ৰদেশ, বিহাৰ, ৰাজস্থান, হাৰিয়ানা, হিমাচল প্ৰদেশ আৰু দিল্লীৰ চৰকাৰী ভাষা হিচাবে গণ্য কৰা হ'ল। এই মৰ্মে, পঞ্জাবত পঞ্জাবী, মহাৰাষ্ট্ৰত মাৰাঠী, গুজৰাটত গুজৰাটী আৰু হিন্দী, তামল, তেলেগু, কানাড়া, মালায়ালম, উৰিয়া, অসমীয়া আৰু বাঙালী ক্ৰমে তামিলনাড়ু, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, কৰ্ণাটক, কেৰালা, উৰিষ্যা, অসম আৰু পশ্চিমবংগৰ চৰকাৰী ভাষা হিচাপে গৃহীত হয়। চিকিমত নেপালী, লেপচা আৰু ভূটীয়াক চৰকাৰী ভাষা হিচাপে বিবেচনা কৰে। নাগালেণ্ডে ইংৰাজীক গ্ৰহণ কৰে। অৰুণাচল প্ৰদেশ, মিজোৰাম, মেঘালয়া কোনো ভাষাকে চৰকাৰী ঘোষণা নকৰে যদিও অফিচত ইংৰাজী ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব বুলি মানি লয়। কেন্দ্ৰক গ্ৰহণ কৰা চৰকাৰী ভাষাটোক চণ্ডীগড়তো গ্ৰহণ কৰা হয়। তাৰ উপৰি আন্দামান আৰু নিকোবৰ দ্বীপ আৰু দমন আৰু দিউ, পণ্ডিচেৰীত অফিচিয়েল ভাষা হিচাপে তামিল ভাষাক গ্ৰহণ কৰে।

প্ৰাদেশিক ভাষা কি হ'ব তাক লৈ আলোচনা হ'ল। বহুতে হিন্দীকে প্ৰাদেশিক ভাষা বুলি ক'ব খোজে। যদিও সংবিধান প্ৰাদেশিক ভাষা হিচাবে কাকোৰে মান্যতা দিয়া হোৱা নাই যদিও দফা ৩৫১ ৰ মতে দেশে হিন্দীকে প্ৰকাশৰ অন্যতম মাধ্যম হিচাপে উন্নয়নৰ ওপৰত জোৰ দিব লাগে বুলি প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান- ২

১। সংবিধানৰ কোনটো দফাই ভাষাৰ ক্ষেত্ৰৰ ওপৰত কৈছে

(ক) ১৭

(খ) ১৮

(গ) ১৯

(ঘ) ২০

২। সংবিধানৰ কোনটো একে ইংৰাজীক সহযোগী চৰকাৰী ভাষা হিচাবে গণ্য কৰাৰ কথা কৈছে।

.....
 .....
 .....

২.৪ ভাৰতৰ ভাষাৰ গোটসমূহ

২.৪.১ মান্যতাপ্ৰাপ্ত ভাষা

সংবিধানৰ ৮নং দফাত উল্লেখিত ভাষাকেইটাকে মান্যতাপ্ৰাপ্ত ভাষা হিচাবে ধৰা হয়। ১৯৫০ চনত এনে ১৪টা ভাষাহে আছিল। এইবোৰ ক্ৰমে, অসমীয়া, বঙালী, গুজৰাটী, হিন্দী, কানাড়া, কাশ্মীৰী, মালায়ালম, মাৰাঠী, উৰিষ্যা, পাঞ্জাবী, সংস্কৃত, তামিল, তেলেগু আৰু উৰ্দু। সিন্ধী ভাষাটোক সংবিধান (১৯৬৭) চনত হোৱা ২১তম amendmentৰ জৰিয়তে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। একেদৰে ১৯৯২ চনত হোৱা সংবিধানৰ ৭১তম amendmentত বড়ো, চাওঁতাল, মেথিলী আৰু দোগ্ৰী ভাষাৰ অন্তৰ্ভুক্তি কৰা হয়। গতিকে বৰ্তমান ২২ ভাষাক মান্য ভাষা হিচাবে গ্ৰহণযোগ্য হয়। এতিয়াও বহুতো ৰাজ্যই তেওঁলোকৰ কিছুমান ভাষাক সংবিধানৰ অন্তৰ্ভুক্তি কৰিব লাগে বুলি জোৰ দি আছে। যেতিয়াই কোনো এটা ভাষা সংবিধানৰ অন্তৰ্ভুক্তি হয় তাক মান্যভাষা হিচাবে গণ্য হয় তেতিয়া ইয়াৰ নাম আৰু অৱস্থাৰ সলনি হয় আৰু ইয়াক আধুনিক ভাৰতীয় ভাষা বা মান্য ভাষাকৰূপে স্বীকৃতি পায় (মালিকাজুন ২০০৪)

২.৪.২ মাতৃভাষা আৰু স্থানীয় ভাষা

২০০১ৰ পিয়লত ভাৰতৰ ১০০ টা স্থানীয় ভাষা চিনাক্ত হয় আৰু এইকেইটাই মাতৃভাষা, বা কথিত ভাষা হিচাপেও গ্ৰহণ কৰা হয় বুলি প্ৰকাশ। অৰ্থাৎ স্থানীয় ভাষাই মাতৃভাষিক অন্তৰ্ভুক্তি কৰি ৰাখে। ১৯৬১ চনৰ পিয়লত ১৬৫২টা মাতৃভাষা চিনাক্ত কৰিছিল। ‘মাতৃভাষা’ শব্দটোৱে সাধাৰণতে ঘৰত কোৱা ভাষাটোকে বুজায়। ২০০১ চনৰ পিয়ল শাখাই মাতৃভাষা সম্বন্ধে এনেদৰে কয়—

‘মাতৃভাষা শব্দটোৰ দ্বাৰা এজন মানুহৰ শৈশৱ কালত তেওঁলোকৰ মাকে তেওঁলোকৰ লগত কথা পতা ভাষাটোকে বুজায়। যদি কাৰোবাৰ মাক নাথাকে তেতিয়া ব্যক্তিজনে ঘৰত পতা ভাষাটোকে মাতৃভাষা আখ্যা দিয়ে। (মালিকাজুন. পৃ : ৪)

এটা পৰিয়ালৰ দুজন মানুহৰ মাতৃভাষা বেলেগো হ’ব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে যেতিয়া পতি আৰু পত্নী দুটা বিভিন্ন অঞ্চলৰ পৰা আহি বিবাহ পাশত আবদ্ধ হয়। তেতিয়া ল’ৰা-ছোৱালীবোৰৰো এটাতকৈ বেছি মাতৃভাষা হ’ব পাৰে।

২.৪.৩ পৌৰাণিক ভাষা

যিটো ভাষাৰ ঐতিহাসিক কাহিনী আছে বা যাৰ ব্যাকৰণ গৱেষণাৰ বিষয়বস্তু আৰু বিভিন্ন ভাষাত ব্যৱহৃত হয় তাকে পৌৰাণিক ভাষা বোলে।

ভাৰত চৰকাৰে পৌৰাণিক ভাষা বুলিলে নিম্নলিখিত চৰিত্ৰবোৰ অন্তৰ্ভুক্তি হ’ব লাগিব বুলি বিবেচনা কৰে।

১। ১৫০০-২০০০ বছৰ পুৰণি লিখিত ভাষা বা ঐতিহাসিক কাহিনী থকা ভাষা

- ২। পুৰণি কিছু সাহিত্য/মূল্যবান পুথি থকা বা কোৱা ভাষা যি আমাৰ মূল্যবান সম্পদ।
- ৩। ভাষাটো মূল সাহিত্যৰ পৰা উৎপত্তি হ'ব লাগিব কোনো অন্য ভাষাৰ পৰা ধাৰ কৰা হ'ব নালাগিব।

তামিল ভাষাটোক ২০০৪, জুনত, ২০০৫ত সংস্কৃত আৰু ২০০৮ত কানাড়া আৰু তেলেগুৰু পৌৰাণিক ভাষাৰ স্বীকৃতি দিয়া হয়।

২.৪.৪ ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ মাজত পাৰ্থক্য

সৰ্বসাধাৰণে ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে বুলি কয়। কিয়নো ভাষাটো সকলো মানুহে কয় কিন্তু কথিত ভাষা কম মানুহেহে কয়। ভাষাৰ নিজা ব্যাকৰণ সাহিত্য আছে কিন্তু কথিত ভাষাৰ নাই। ভাষাৰ নিজৰ বৰ্ণ আছে কিন্তু কথিত ভাষাৰ নাই।

আচলতে এইটো সঁচা নহয়। সাহিত্যৰ ফালৰ পৰা চাবলৈ গতে দুয়োটাৰ মাজত একো পাৰ্থক্য নাই। দুয়োটাৰ নিজৰ ব্যাকৰণ আছে। হিন্দীৰ দৰে আৰবী, ব্ৰজ, ভোজপুৰী প্ৰত্যেকতে নিজৰ ব্যাকৰণ আছে। সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো একেই কথা। হিন্দী, সংস্কৃত, ইংৰাজীৰ দৰে অৰবী, মেথিলী আৰু ব্ৰজ এই কেইটা কথিত ভাষাৰো নিজা নিজা সাহিত্য আছে। বৰ্ণৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰত্যেকৰে নিজা নিজা বৰ্ণ আছে।

অৰ্থাৎ বৰ্ণ, সাহিত্য আৰু ব্যাকৰণৰ ফালৰ পৰা ভাষা আৰু বঞ্চিত ভাষাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই। ভাষা মানে কি আৰু কথিত ভাষা মানে কি। এইটো একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰশ্ন। যি ভাষাৰ মাধ্যমেৰে স্কুলত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক শিক্ষা দিয়া হয় তাকে প্ৰধান ভাষা হিচাবে গণ্য কৰা হয় আৰু এই প্ৰধান ভাষাটোৰ সৈতে মিল থকা ভাষাবোৰক প্ৰধান ভাষাটোৰ উপভাষা বা কথিত ভাষা বোলা হয়। কেন্দ্ৰত ক্ষমতাৰ সলনিৰ লগে লগে ভাষাটোৰ স্থিতিৰো পৰিবৰ্তন ঘটে। যেতিয়া কনৌজ ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰ হৈছিল তেতিয়া অপভ্ৰমচ ভাষা সাহিত্যৰ উপভাষা আছিল খাদীবোলী, ব্ৰজ আৰু অৰবী। যেতিয়া ব্ৰজ ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰ হ'ল তেতিয়া ব্ৰজ ভাষা সাহিত্যৰ উপভাষা খাদীবোলী দিল্লী আৰু মিৰাটত ব্যৱহৃত হয়। যেতিয়া ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু দিল্লী আৰু মিৰাট হ'ল তেতিয়া ব্ৰজ আৰু অৰবী, হিন্দু ভাষাৰ উপভাষা হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। গতিকে বুজা গ'ল যে ভাষা আৰু ক্ষমতাৰ সম্বন্ধই বিবেচনা কৰে কোনটো ভাষা আৰু কোনটো উপভাষা হ'ব।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান - ৩

১। বৰ্তমান সংবিধানৰ অষ্টম দফাত কিমানটা বাষা সন্নিবিষ্ট আছে-

- (ক) ১৪ (খ) ১৮
(গ) ২০ (ঘ) ২২

২। মাতৃভাষা বুলিলে কি বুজা?

.....
.....
.....

৩। পৌৰাণিক ভাষা হিচাপে স্বীকৃতি পাবলৈ কি কি গুণৰ আৱশ্যক?

.....
.....
.....

৪। 'ভাষা' আৰু 'কথিত ভাষা'ৰ মাজত পাৰ্থক্য আছেনে?

.....
.....
.....

২.৫ ভাৰতত হিন্দী ভাষাৰ স্থান

ভাৰত বা হিন্দ প্ৰদেশত হিন্দী ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ পুৰণি নাম আছিল 'হিন্দুই' বা 'হিন্দৱী'। দুয়োটা শব্দহে একেধৰণ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

হিন্দী : চৰকাৰীভাৱে ব্যৱহৃত হিন্দী ভাষাটো অন্য কথিত হিন্দী ভাষাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত নহয়। ইয়াত সংস্কৃত/আৰবী বা ফাৰ্চী ভাষাৰ শব্দ ব্যৱহৃত হোৱা নাই।

খাৰী বোলী : খাৰীবোলী প্ৰকাৰ হিন্দীকে বৰ্তমান ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা হিচাবে গণ্য কৰা হয়। সদ্যহতে এই ভাষাটোৱে সাধাৰণ মানুহে দৈনন্দিন ব্যৱহাৰ কৰে আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে সকলোৱে সাহিত্যৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ সন্মত হৈছে। অৱশ্যেই 'ব্ৰজ' বা 'ৰেখটা' এই দুয়োটা ভাষাতকৈ বহুত বেলেগ।

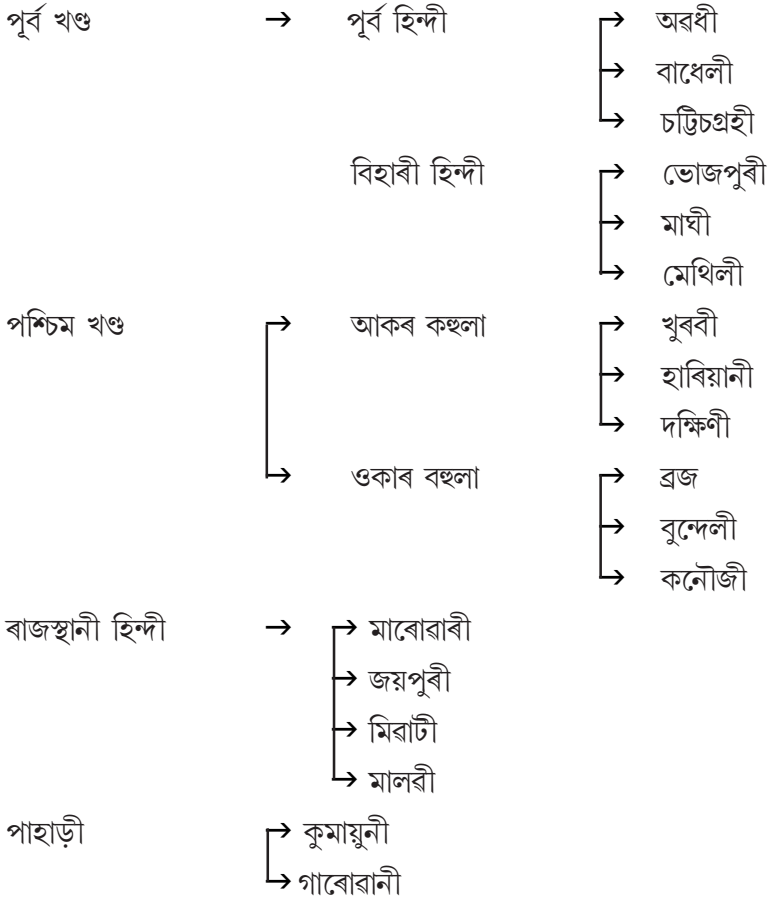
নগৰী হিন্দী : সাহিত্য লিখাৰ ক্ষেত্ৰত নাগৰী হিন্দীয়ে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

হিন্দুস্থানী : এই প্ৰকাৰৰ হিন্দীত, হিন্দী আৰু উৰ্দুক দুয়োটাৰে প্ৰভাৱদেখা যায়। দুয়োটা ভাষাৰে শব্দ আৰু ভাষা ইয়াত ব্যৱহৃত হোৱা দেখা যায়।

মান্যভাষা : যেতিয়া বহুবোৰ কথিত ভাষাৰ পৰা, যিকোনো এটা সমাজৰ শিক্ষিত আৰু প্ৰতিভাশালী লোকসকলে ক'বলৈ কয় তেতিয়াই এই মান্যভাষা হিচাপে পৰিগণিত হয়।

মান্যভাষা হ'লেও ই মান্যভাষা হিচাবে পৰিগণিত হয়। মান্যভাষা হ'লেও ইয়াক অন্য কথিত ভাষাতকৈ শুদ্ধ বুলি ক'ব নোৱাৰি। প্ৰত্যেক ভাষাৰে স্বকীয় সুন্দৰ বৈশিষ্ট্য থাকে। মাত্ৰ সমাজত ইয়াৰ বিভিন্নতা পৰিলক্ষিত হয়। (অগ্নিহোত্ৰী, ৩০০৭, পৃঃ ৩)। মান্যতাপ্ৰাপ্ত হিন্দী তিনিখন প্ৰধান ঠাইৰ (মিৰাট, দিল্লী, আগ্ৰা)ৰ ভাষাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত।

কথিত হিন্দী ভাষাৰ শ্ৰেণী বিভাজন (Categorization) :

ওপৰত উল্লেখিত পাহাৰীৰ উপৰিও নিমাৰী, হাৰতী, ধূখাৰী, আহিৰাতিও হিন্দীৰ কথিত ভাষা। অবধী, ব্ৰজ, মেথিলী, ৰাজস্থানী, ভোজপুৰীও এসময়ত ভাষাৰ খিতাপ লাভ কৰিছিল।

যেতিয়াই খাৰীবোলীয়ে ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক কাৰণত বিশিষ্ট স্থান লাভ কৰিলে তেতিয়া ওপৰোক্ত কথিত ভাষাসমূহ নিজৰ স্বকীয় অৱস্থিতি হেৰুৱাই পেলাই কথিত ভাষালৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব লগা হ'ল। ড° ৰবীন্দ্ৰনাথ শ্ৰীবাস্তৱৰ মতে সামাজিক পুনৰ বিন্যাসৰ সময়ত নিৰ্দিষ্ট এটা কথিত ভাষাই অন্যবোৰতকৈ তাৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক কাৰণত বিশেষ ভূমিকা পাবলৈ সক্ষম হয়। ফলত অন্য কথিত ভাষাৰ মানুহেও সেই ভাষাটো ক'বলৈ বাধ্য হয়। সময়ত সোঁতত ই ভাষাৰ আদান প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত মান্যতাপ্ৰাপ্ত হয়। বৰ্তমান সময়ত খাৰীবোলীয়ে এনেদৰে মান্যতা প্ৰাপ্তিৰ লগে লগে ব্ৰজ, অৱধী, ভোজপুৰী ব্যৱহাৰ কমি আহিল।

হিন্দী ভাষা সাহিত্য :

ব্ৰজ, মেথিলী আৰু অৱধী ভাষাকেইটাত অতি উচ্চ মানদণ্ডৰ ভাষা সাহিত্য বিৰাজমান আৰু ইয়ে হিন্দী সভ্যতা গঢ়ি তুলিছে। বিংশ শতাব্দীৰ আৰম্ভণিলৈকে ব্ৰজ ভাষা সাহিত্য এটা বৃহৎ ভৌগোলিক অঞ্চলত ব্যৱহৃত হৈ আছিল। এতিয়াও কবি সুৰদাস, মীৰাবাঈ, কেশৱ, ৰহীম, ৰসখান, বিহাৰী, দেব, ধনান্দ, সেনাপতি, ভূষণ, পদ্মকাৰ, ৰত্নকাৰ এইসকল ব্যক্তিয়ে Medieval সময়ৰ সাহিত্য ভঁড়াল টনকিয়াল কৰি আছে।

জয়চী আৰু তুলসী দাস অৱধী ভাষাৰ নামী বাবি। জয়চীৰ ‘পদ্মৱতী’ অৱধী ভাষাৰ এখন মহান সাহিত্য ৰচনা। তুলসী দাসেও ১২ খন মূল্যগ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে - ৰামচৰিত্ৰ মানস, কবিতাৱলী, গীতাৱলী, বিনয় পত্ৰিকা ইত্যাদি। তুলসী দাস দেৱে ব্ৰজ আৰু অৱধী ভাষাত সমানে পুথি ৰচনা কৰিছিল। চুফী সাহিত্যৰ জনক যেনে — কবিৰ, দাদু, ৰেদা, গুৰুলানক আটায়ে চুফী সাহিত্যৰ ভঁড়াল যথেষ্ট টনকিয়াল কৰি গৈছে।

আধুনিক সময়তো, ভাৰতেন্দু, মহাবীৰ প্ৰসাদ দিবেদী, বাল কৃষ্ণ ভট্ট, প্ৰসাদ পণ্ট, নিৰলা, মহাদেৱী, অগ্যেয়, ৰঘুবীৰ চাহায় আৰু বহুতে হিন্দী সাহিত্যক এক বিশেষ ৰূপত সজাই তুলিছে।

হিন্দী বাতৰি কাকত বা আলোচনীয়েও হিন্দী ভাষাক এটা বিশেষ ৰূপত অলংকৃত কৰিছে। ১৪২৬ চনত কলিকতাৰ পৰা প্ৰকাশ হোৱা প্ৰথম হিন্দী পেপাৰ ‘উদান্ত মাট্ৰান্দ’, দ্বিতীয়খন ‘বেংদুত’ অহিন্দী ভাষী বেংগলী ব্যক্তিসকলে হিন্দী ভাষাৰ উন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ ভূমিকা লৈছিল।

প্ৰশাসনৰ ক্ষেত্ৰত হিন্দী ভাষাৰ অগ্ৰগতি :

১৯৪৯ চনৰ ১৪ ছেপ্টেম্বৰত ভাৰতীয় constituent assamblyয়ে হিন্দীক চৰকাৰী ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰে। অৱশ্যে ইয়াৰ আগতেও গোৱালিয়ৰ, জয়পুৰ আদি বিভিন্ন ঠাইত চৰকাৰী ভাষা হিচাবে হিন্দীকেই ব্যৱহাৰ কৰিছিল। যদিও ইংৰাজী ভাৰত চৰকাৰৰ চৰকাৰী ভাষা আছিল ব্ৰিটিছসকলে ১৮০০ শতাব্দীয়ে ফটো উইলিয়াম কলেজ প্ৰতিষ্ঠাৰ লগে লগে হিন্দী লিখা বাধ্যতামূলক আছিল। ১৮৭৮-৭৯ চনত যিসকল ব্ৰিটিছ চৰকাৰী বিষয়া ভাৰতলৈ আহিছিল হিন্দী শিকাটো তেওঁলোকৰ কাৰণে বাধ্যতামূলক আছিল। গান্ধীজীৰ প্ৰচেষ্টাতে ১৯২৫ চনত কংগ্ৰেছে ঠিৰাং কৰে যে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন কাসমুহ হিন্দুস্থানী ভাষাৰেই কৰা হ’ব।

বৰ্তমানৰ অৱস্থিতি :

বৰ্তমান হিন্দী কেন্দ্ৰীয় আৰু কিছু সংখ্যক ৰাজ্যিক চৰকাৰে দুয়োটিৰে চৰকাৰী ভাষা হিচাবে গণ্য হয়। এতিয়া এইটো সকলোৰে জ্ঞাত যে যিখন ৰাজ্যত হিন্দী চৰকাৰী ভাষা হিচাবে গণ্য হৈছে তাত চৰকাৰী প্ৰশাসনৰ সকলো কাম-কাজ হিন্দী ভাষাৰে পৰিচালিত হয়। উত্তৰ প্ৰদেশ, মধ্যপ্ৰদেশ, ৰাজস্থান, বিহাৰ হাইক’ৰ্টৰ সকলো কাম-কাজ হিন্দী ভাষাৰে পৰিচালিত হয়। বহুতো ৰাজ্যত হিন্দীক স্নাতক মহলাৰ বিজ্ঞান বা কলা শাখাৰ পৰৱৰ্তী মাধ্যম হিচাবে গণ্য কৰা হয়।

আনকি কম্পিউটাৰ শিক্ষাও হিন্দী মাধ্যমত পঢ়োৱা হয়। আনকি চৰকাৰী কামকাজে কম্পিউটাৰত হিন্দী মাধ্যমত কৰা হয়।

হিন্দীক recruitmentৰ বাবে পৰীক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো পৰৱৰ্তী মাধ্যম হিচাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যেনে-উল্লেখযোগ্য বিষয়া ভৰ্তিকৰণ, কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অনুষ্ঠান আৰু বেংক। অৱশ্যে এই ক্ষেত্ৰত ইংৰাজী ভাষাৰ এখন বিশেষ প্ৰশ্নকাকতৰ পৰীক্ষা লোৱা হয়। অৱশেষত হিন্দী ভাষাটোক বৃহৎ সংখ্যক জনসাধাৰণে কথোপকথনৰ মাধ্যম হিচাবে গ্ৰহণ কৰিছে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান ৪

১। জয়চীৰ পদ্মাৱাত কি ভাষাত লিখা হৈছে?

(ক) ব্ৰজ (খ) অবধী

(গ) মেথিলী (ঘ) হিন্দী

২। কি দুটা ভাষা লগ লাগি হিন্দুস্থানী নামটো ব্যৱহৃত হৈছে?

.....
.....
.....

৩। 'হিন্দী কেবল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰে নহয় কিছুমান ৰাজ্যৰো চৰকাৰী ভাষা'। ৰাজ্য কেইখনৰনাম লিখা-

.....
.....
.....

৪। হিন্দী ভাষাৰ সাহিত্যৰ অগ্ৰগতিৰ চমু বিৱৰণ দিয়া?

.....
.....
.....

২.৬ ভাৰতত ইংৰাজী ভাষাৰ স্থান

ব্ৰিটেইনৰ খ্ৰীষ্টিয়ান মিচনাৰীয়ে প্ৰথম ১৮১৩ চনতে ভাৰতৰ বিভিন্ন স্থানত কিছুমান প্ৰাথমিক স্কুল খুলি তাত সেই ঠাই ডোখৰৰ মাতৃভাষাৰ জৰিয়তে শিক্ষা প্ৰদান আৰম্ভ কৰে। লাহে লাহে তেওঁলোকে বহুতো ইংৰাজী মাধ্যমৰ হাইস্কুল প্ৰতিষ্ঠাপিত কৰে আৰু ১৮৫৭ৰ পাছত ইংৰাজী মাধ্যমৰ বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন কৰে আৰু ইংৰাজী ভাষা শিক্ষাৰ প্ৰথম ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰে। এইদৰে অসংখ্য ইংৰাজী মাধ্যমৰ স্কুল কলেজ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ ফলত যিসকল ভাৰতীয় ইংৰাজী ভাষাটোৰ ক্ষেত্ৰত বুৎপত্তি লভিলে তেওঁলোকক সমাজৰ এক বিশেষ উচ্চশ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্তি বুলি গণ্য কৰা হ'ল আৰু এই প্ৰক্ৰিয়া স্বাধীনতাৰ পিছলৈও চলি থাকিল। চৰকাৰী ভাবেও ইংৰাজীক মূল সংযোগী ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰা হ'ল। বৰ্তমানেও আমি ইংৰাজী মাধ্যমৰ স্কুলসমূহক উচ্চস্থান দিও। এই কথাটো ইংৰাজী মাধ্যমৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য।

১৯৭০-১৯৮০ চনৰ ভিতৰত এক তৃতীয়াংশ ভাৰতীয় স্কুল ইংৰাজী মাধ্যমৰ বুলি জানিব পৰা গৈছে। বৰ্তমানেও ইংৰাজী মাধ্যমৰ গুৰুত্ব কমি যোৱা নাই। ইয়াৰ মূল কাৰণবোৰ হৈছে—

- আটাইবোৰ আৱশ্যকীয় কিতাপেই ইংৰাজী মাধ্যমত লিখা
- বাণিজ্যৰ বাবে ইংৰাজীয়ে মূল ভাষা
- ইংৰাজী ভাষাৰ বুৎপত্তি থাকিলে ব্যক্তিজনক বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দেখা যায়।
- ইংৰাজীক শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাবে গ্ৰহণ কৰা
- বিজ্ঞান, উদ্যোগ, কৃষি বা বাণিজ্য আটাইবোৰ ক্ষেত্ৰত উন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা আলোচনা আদি ইংৰাজী ভাষাৰেহে গোটেই পৃথিৱীতে কৰিব পৰা যায়।
- পৃথিৱীৰ প্ৰায়বোৰ ঠাইতে ইংৰাজী ভাষাটো কথাৰ আদান-প্ৰদানত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি
- চৰকাৰী ভাবেও ইংৰাজীক মুখ্য স্থান দিয়া হৈছে। ৰাজ্যিকভাৱে চৰকাৰী কামকাজ মাতৃভাষাত চলিলেও সহায়ক ভাষা হিচাবে ইংৰাজী ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

স্কুলৰ পাঠ্যক্ৰমত ইংৰাজী ভাষাৰ স্থান :

১৯৫২-৫৩ চনত হোৱা The Secondary Education commissionয়ে ইংৰাজী ভাষাটোত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু ১৯৬৪-৬৫ তনত হোৱা The Education Commissionয়ে ইয়াৰ অৱস্থিত বাহাল থাকে। এওঁলোকে ভাৰতীয় স্কুলত দশম শ্ৰেণীলৈকে 'তিনিভুৱীয় ভাষা শিক্ষা'ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এই তিনিভুৱীয় ভাষা শিক্ষাটো হ'ল এনেধৰণৰ—

— প্ৰথম ভাষা :

স্কুলত শিকোৱা প্ৰথম ভাষা হ'ব মাতৃভাষা বা স্থানীয় ভাষা

— দ্বিতীয় ভাষা :

হিন্দী ভাষা কোৱা ৰাজ্যসমূহত ইংৰাজী বা যিকোনো আধুনিক ভাষা এটাক আৰু অহিন্দী ভাষী ৰাজ্যত হিন্দী বা ইংৰাজী

— তৃতীয় ভাষা :

ইংৰাজী বা যিকোনো এটা আধুনিক ভাৰতীয় ভাষা হিন্দী ভাষা কোৱা ৰাজ্যসমূহে দ্বিতীয় ভাষা হিচাবে আৰু অহিন্দী ভাষী ৰাজ্যসমূহে ইংৰাজী বা যিকোনো আধুনিক ভাৰতীয় ভাষা যিটো দ্বিতীয় স্তৰৰ ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰা নহয় তেনে ভাষা এটা পঢ়িব লাগিব।

২০০৫ চনত গ্ৰহণ কৰা National curriculum frameworkৰ মতে ইংৰাজীক গ্লবেল ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। আমাৰ দেশৰ বিভিন্ন ভাষাবোৰক যাতে সমাজৰ আগত ডাঙি ধৰি ইয়াক প্ৰচাৰৰ সুবিধা হয় এই উদ্দেশ্য আগত ৰাখিলে ইংৰাজীক অন্যান্য ভাৰতীয় ভাষাৰ লগতে আৰু এটা ভাষা বুলি বিভিন্ন ৰাজ্যত গ্ৰহণ কৰা হৈছে। ইংৰাজী মাধ্যমৰ স্কুলত শিক্ষকজনক ইংৰাজী ভাষাৰ ওপৰত বৃৎপত্তি থকা হ'ব লাগিব। আমাৰ দশমশ্ৰেণীত অনুতীৰ্ণৰ মূল কাৰণ এটা হৈছে ইংৰাজী ভাষাটো। সেয়েহে এজন ছাত্ৰক উত্তীৰ্ণ কৰি দিব পৰা যাব যদিহে পাঠ্যক্ৰমখনত ইংৰাজীৰ পৰিবৰ্তে আৰু এটা বিকল্প পথ দেখুৱাব থাকে যিটোৱে ইংৰাজীৰ সমসাময়িক হিচাবে ধৰিব পাৰি আৰু ইয়াক চৰাচৰিত পাঠ্যক্ৰমৰ পৰা আঁতৰি গ্ৰহণ কৰিব পৰা যায়।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান-৫

১। ১৮-১৩ চনত যেতিয়া ব্ৰিটিছসকল ভাৰতলৈ আহিল, তেতিয়া প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ বাবে কোনটো মাধ্যম বাচি ল'লে।

(ক) ইংৰাজী

(খ) হিন্দী

(গ) হিন্দুস্থানী

(ঘ) স্থানীয় ভাষা

২। 'ইংৰাজী ভাষাৰ ভাল শিক্ষা দিব পৰা ক্ষমতা, উচ্চ মানদণ্ডৰ সাহিত্য আৰু উচ্চ মানদণ্ডৰ IQ আছে।' কথাষাৰ তোমাৰ বাবে কিমান গ্ৰহণযোগ্য? কাৰণ দৰ্শোৱা।

.....
 .....
 .....

৩। স্বাধীনতাৰ পাছতো ইংৰাজী ভাষা শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লৈ আছে যদিও আমি জানো যে ই এক colonial ভাষা নকয়?

.....
 .....
 .....

২.৭ ভাৰতৰ ভাষা শিক্ষাৰ নীতি

স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী কালত ভাৰতৰ বিভিন্ন Commission বিলাকে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত দিয়া উপদেশ সমূহ কেন্দ্ৰীয় বা ৰাজ্যিক চৰকাৰে গুৰুত্ব সহকাৰে গ্ৰহণ কৰি আৰু দেশখনৰ উন্নতি আৰু Securityৰ ক্ষেত্ৰত ইয়ে বিশেষ ভূমিকা ল'ব পাৰিব বুলি বিবেচনা কৰিছে।

১৯৬৮ চনৰ National Policy of Education য়ে কৈছে যে ভাৰতীয় বাসাসমূহৰ বিকাশেহে ভাৰতীয় মানুহবোৰৰ উদ্ভাৱনী শক্তিৰ বিকাশে ঘটাৰ যাৰ ফলত দেশখনৰ সকলো দিশৰ উন্নতিকল্পে কাম হাতত ল'বলৈ সুবিধা হ'ব আৰু শিক্ষিত আৰু সাধাৰণ মানুহৰ মাজত দূৰত্ব কমি যায়।

বহুদিনলৈ স্থানীয় ভাষাটোকে প্ৰাইমেৰী আৰু চেকেণ্ডাৰী স্কুলৰ মুখ্য হিচাবে গ্ৰহণ কৰি শিক্ষাদান কৰা হৈছিল যদিও পৰৱৰ্তী কালত ৰাজ্যিক চৰকাৰে চেকেণ্ডাৰী লেভেলত তিনিস্তৰীয়া ভাষা শিক্ষাৰ জৰিয়তে স্কুলত শিক্ষা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা লয়।

১৯৮৬ চনৰ National Education Policy য়ে ভাষা শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি কয় যে আমি ১৯৬৮ চনৰ National Policy of Education খন গ্ৰহণ কৰিব লাগে আৰু ইয়াৰ দ্ৰুত প্ৰসাৰ ঘটাব লাগে। এই ক্ষেত্ৰত ১৯৯০ চনত পুনঃমূল্যায়ন কৰি ১৯৬৮ চনৰ National Policy of Education ৰোমামূৰ্তি কমিটীয়ে কয় যে গাঁওঞ্চলৰ ভাৰতীয় ছাত্ৰ-ছাত্ৰী উচ্চ শিক্ষা ল'ব নোৱাৰাৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল ইংৰাজী শিক্ষাৰ বহল প্ৰসাৰ। সেয়েহে শিক্ষাৰ বহল প্ৰসাৰ ঘটাবলৈ আমি প্ৰাথমিক আৰু উচ্চ পৰ্যায়তো স্থানীয় ভাষাৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

২০০৫ NCE ৰ মতে শিশুসকল জন্মগতভাৱে স্থানীয় ভাষাটো শিকি আহে আনকি স্কুলৰ শিক্ষা পোৱাৰ আগতেই তেওঁলোকে ভাষাটোৰ বহু শব্দ ক'ব বা বুজিব পৰা হয়।

যদিও পাঠ্যক্ৰম তিনিস্তৰীয়া ভাষা শিক্ষাৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত কৰা হৈছে কিন্তু এইটোও নুই কৰা হোৱা নাই যে বহুভাষিক ভাৰতীয় সমাজখন সকলো দিশৰ উন্নতিত হ'বলৈ মাতৃভাষা একান্তই প্ৰয়োজনীয়। অৱশ্যেই আমাৰ উন্নয়ন বিশ্বৰ দৰবাৰত ডাঙি ধৰিবলৈ হ'লে ইংৰাজীৰো প্ৰয়োজনীয়তা আছে। এইটো সম্ভৱ হ'ব যদিহে ভাষাশিক্ষাৰ স্তৰকেইটা মাতৃভাষাৰ। স্তৰৰ পৰা আৰম্ভ হয়।

দ্বিভাষা বা বহুভাষাৰ নিশ্চয়কৈ এটা সুফল আছে আনক জনা আৰু নিজক জনোৱাত ইয়ে নিশ্চয় সহায়ক বুলি সকলোৱে মানি লয়। সেয়েহে ই মাথো এটা প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে আমাক সকলো সমাজৰ লগত যোগাযোগ স্থাপন কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান- ৬

১। কোন চনত *National Policy of Education* অনুমোদন জনোৱা হয়।

(ক) ১৯৬৮

(খ) ১৯৮৬

(গ) ১৯৯০

(ঘ) ১৯৯২

২। 'তিনিষ্ঠৰীয় ভাষা শিক্ষা বুলিলে কি বুজা?

.....

.....

.....

৩। ১৯৬৯ চনত *National Policy of Education* মৰ্মে ভাৰতীয়সকলৰ ভাৰতীয় ভাষা শিক্ষাৰ উন্নয়নৰ ফলত কি কি লাভ হ'ব?

.....

.....

.....

২.৮ সাৰমৰ্ম

- ভাৰতীয় উজ্জ্বল ভাষা সংস্কৃতি পৰিক্ৰমা ইয়াৰ ভাষা বিভিন্নতাই অনেক বৰঙণি যোগাইছে
- বহু ভাষিকতা আমাৰ সম্পদ কিয়নো যিসকলে বহুকেইটা ভাষা জানে তেওঁলোকৰ বক্তব্যই সমাজখন চিন্তাধাৰাৰ খোৰাক জগাব পাৰে।
- ভাষাৰ প্ৰতি থকা সুচিন্তাধাৰাই যেনেকৈ সমাজখন গঢ়িব পাৰে ঠিক তেনেকৈ অপচিন্তাই সমাজখন ভাঙিবও পাৰে।
- ভাৰতত চাৰিটা গোটৰ ভাষা আছে যদিও আমি আমাক এখন ঠাইৰ নাগৰিক বুলি চিনাকি দিও।
- ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই
- কবিতা, সাধু কথা, নাটক, পৌৰাণিক আখ্যান, আত্মজীৱনী, পৰ্যটন, ৰচনা, ডায়েৰী, পৰ্যালোচনা আদিয়ে হিন্দী সাহিত্যৰ ভঁড়াল টনকিয়াল কৰিছে।

- ১৯৪৯ ৰ ১৪ ছেপ্টেম্বৰত আমাৰ সংবিধানে হিন্দীক চৰকাৰী ভাষা আৰু ইংৰাজীক সহযোগী ভাষা আখ্যা দিয়ে।
- বছৰাধিক ভাৰতত ইংৰাজীক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা হিচাবে গ্ৰহণ কৰে
- তিনিস্তৰীয় ভাষা শিক্ষাই আমাক বহু ভাষাশিক্ষাৰ পথ প্ৰশস্ত কৰে।

২.৯ পাঠনীয় কিতাপসমূহ

- Agnihotri, R. K. 2007. *Hindi : A Essential Gramar*. London : Routledge
- Agnihotri, R. K 2007. *Towards a Pedagogical Paradigm Rooted in Multilinguatiive* International Multilingual Research Journal, Vol. (2), 1-10
- Agnihotri, R.K. and Vandyopadhyay, P.K. 2000 (ed), *Bha:sha: Bahubhashita : aur Hindi*. New : Shilalekh
- Agnihotri, R. K. and Kumar, Sanjay. 2001. *Bha:sha, Boli aur Samaaj : Ek Antalh Samvaad*. New Delhi : Deshkaal.
- Agrawal J.C. 200 *Rashtrijya Shikshaa Niiti*, New Delhi: Prabhat
- Bhatia, Kailash Chandra . 1989. *Bhartiyya Bhashayen*. New Delhi : Prabhat
- National Curriculum Framework (NCF). 2005, New Delhi : NCERT
- www.languageinindia.com/april2004/katmandupaper1.html accessed on November 2011.

২.১০ সম্পূৰ্ণ পাঠগোটৰ ওপৰত মূল্যাংকন প্ৰশ্নাৱলী

- ১। 'ভাৰত বিভিন্ন ভাষা সাহিত্যৰ দেশ' কথাফকি তোমাৰ ভাষাত বুজাই লিখা।
- ২। 'বহুভাষিকতা আচলতে ভাৰতৰ সম্পদহে, বিপদ নহয়' ব্যাখ্যা কৰা।
- ৩। ভাৰতত থকা বিভিন্ন ভাষা গোটসমূহ কি কি?
- ৪। ভাৰত এটা ভাষা সাহিত্যৰ ঠাই ব্যাখ্যা কৰা।
- ৫। পৌৰাণিক ভাষা বুলি আখ্যা পাবলৈ কি কি গুণ থাকিব লাগিব?
- ৬। ব্ৰজ, মেথিলী আৰু অবধী ভাষাই হিন্দী সাহিত্যৰ উন্নতিৰ যথেষ্ট বৰঙণি যোগাইছে। ইয়াৰ সপক্ষে আৰু বিপক্ষে মতামত ডাঙি ধৰা।
- ৭। সমালোচনা, আত্মজীৱনী, জীৱনী, চৰিত্ৰ অংকন, ৰিপ'ৰ্ট, ডায়েৰী আদিয়ে হিন্দী সাহিত্যৰ ভঁড়াল টনকিয়াল কৰিছে। কেনেকৈ?